

CÜMLE BİRİMLERİ ANALİZİNDE YENİ EĞİLİMLER

Henriette GEZUNDHAYJT
Türkçeye Uygulama: R. FİLİZOK

Geleneksel Dil bilgisi ve Yapısal Dil bilimi

Geleneksel dil bilgisi, kelime türlerini farklı ölçütlere dayanarak kategorilere ayırmıştır. Buna karşılık yapısal dil bilimi, kesin yöntemlere sahiptir, ileri sürdüğü kuralların asla dışına çıkmaz:

Okul Dilbilgisi	Yapısal Dil Bilimi
Karma görüşler	Kesin Kurallar
Farklı görüşlerin bir karışımıdır. Çeşitli bakış açılarından, yöntemlerden yararlanır.	Yapısal Dil bilimi, kesin yöntemlere sahiptir, ileri sürdüğü kuralların asla dışına çıkmaz.

Dilbilgisi Analizi: Dil bilgisi tahlili cümledeki kelime ve kelime gruplarının cinsini ve fonksiyonunu inceleme işidir. Geleneksel olarak okullarda yapılan dil bilgisi öğretimi "dil öğretimi = dilbilgisi öğretimi = tahlil «analiz»" tarzında özetlenebilecek yanlış bir düşünceye dayanmaktadır. Bu düşüncenin yanlışlığı bir tarafa, yapılan bu tahlillerin teorik temelleri ve prensipleri tenkide dayanacak güçte değildir. Bu tahlil iki ayrı düşünceye göre yapılır: Cins tedkiki, fonksiyon tedkiki. Birincisi ismin, sıfatın vb. tanımını yapmaya çalışır. İkincisi cümlenin öğeleri arasındaki ilişkilerle ilgilenir. **Kelimelerin cins analizi:** Söz, geleneksel olarak dokuz kısma ayrılır: İsim, tanıma edatı (harf-i tarif), sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem. Önce, bunları tanımlamak için yararlanılmış ölçütlerin kullanılmasında ortaya çıkmış bulunan karışıklığa dikkat edilmelidir: İsim " canlı ve cansız varlıklara, çeşitli kavramlara işaret etmeye yarar" , sıfat "isimleri nitelemeye, belirtmeye yarar", fiil "bir hareketi yahut bir hâli ifade eder". Diğer taraftan, edat " cümlenin bazı elemanlarını diğer elemanlara bağlar", bağlaç " iki kelimeyi, iki

kelime grubunu yahut iki cümleyi birleştirir": Artık burada ölçüt, anlam bilimi ile ilgili olmaktan çıkmıştır, cümle bilimine aittir. Yani tanımlamada ölçüt değiştirilmiştir. Burada kelime anlamına göre değil, cümlenin kuruluşu içinde oynadığı gramer rolüne göre tanımlanmıştır. Ayrıca aynı sınıfa dahil unsurların farklı fonksiyonlar yüklendiği görülmektedir. **Kelimelerin fonksiyon analizi:** Aynı karışıklık fonksiyon analizinde de görülür: Burada da cümle bilimine ait ölçütlerle anlam bilimine ait ölçütler karışık olarak kullanılmıştır. Fonsiyonlar, âdet üzere, temel fonksiyonlar ve ikinci derecede fonksiyonlar olarak iki kısma ayrılmaktadır. Temel fonksiyonlar, fiil ile münasebet halinde olan kelime ve kelime gruplarıdır: özne, tümleç, nesne. İkinci derecede fonksiyonlar, isim ve sıfat tamlamaları gibi gruplardır. Burada kullanılan fonksiyon kelimesine aldanmamalıdır, yapılan sınıflandırmalar gerçek bir fonksiyon araştırmasına dayanmamaktadır, çok zaman bu tespitlerin amacı pedagojiktir.

Dağılımsal Analiz (Distributional analysis - Verteilungsanalyse): Dağılımsal çözümleme, dizim (sentagm) analizine dayanır ve bir element fonksiyonuna göre değil, söz zincirindeki mevkiine göre tanımlanır. Esas olarak incelenen birimlerin "çevrelerinin tedkiki"ne dayanır, bir birimin diğer birimlerle olan ilişkisi ele alınır: Bir birimden önce ve sonra hangi elemanların bulunduğu, hangi düzende olduğu araştırılır. Eğer iki eleman aynı konumu paylaşıyorsa onlar, aynı düzlemde aynı dağılımdadır ve aynı konumda bulunan diğer elemanlarla birlikte bir "dağılım sınıfı" teşkil ederler. Tersine iki elemanın ortak hiçbir yönü yoksa onlara "tamamlayıcı dağılım" denir. Dağılımcılar, önce ses konusuna yöneldiler, her fonemin dağılımının, çevre kümesinin, birleşim imkânlarının, dağılım sınırlarının incelenmesini önerdiler. Bazı Danimarkalı dil bilimi uzmanları, fonemleri bir konumda bulunanlar ve birden fazla konumda bulunanlar olmak üzere ikiye ayıran dağılımcı bir sınıflandırma tasarladı. Jean Dubois, bu metodu isim ve zamirleri incelediği "Gramaire structurale du français" adlı eserinin birinci cildinde kullandı. Dağılımcı dilbilgisi, bir cümlede formların dağılımını inceler, onun semantik yorumuyla meşgul olmaz. (R. F.)

Geleneksel Dil bilgisi'nin Dayandığı Kategoriler:

Dil bilgisi kategorileri, farklı gerçekliklere dayanır, bundan dolayı tutarlı değildir. Bu kriterlerin anlam bilime mi, şekil bilime mi, yahut fonksiyonlara mı ait olduğu pek açık değildir.

Zamirler (Les pronoms) :

Şu zamirlerini gözden geçirelim:

Şahıs Zamirleri	
<p>Ben : Bu zamir konuşan şahsı gösterir, bir ismin yerini almaz.</p> <p>Sen : Bu zamir kendisine seslenen kişiyi gösterir, bir ismin yerini almaz.</p> <p>O : Bir ismin yerini gerçekten alan tek şahıs zamiri budur.</p> <p>Ahmet geldi. O geldi.</p> <p>Ben, sen ve o uyumsuzdur (dissymétriques) Ben ve sen'in seçme eksenini (paradigme) o'nunkinden farklıdır.</p> <p>Dahası, biz ve siz çoğul şahıs zamirleri, ben et sen tekil şahıs zamirlerinin simetrik olarak çoğulu değildir:</p> <p>Biz : o + sen + ben + o yahut o + sen + o + ben + sen</p> <p>Siz : sen + sen + sen + sen yahut o + o + sen + o</p>	

Sıfatlar

Sıfat adını verdiğimiz kelimeler, tek bir kategoriye ait değildir, aslında onlar değişik kategorilere aittir:

- Vasıflandırma sıfatları (qualificatif) (**kırmızı** kalem)
- İyelik sıfatları (possessifs (kalem**in**) [**Yeni "belirleyenler" anlayışını kavratmak için bu adlandırma yapılmıştır, geleneksel dil bilginimizde böyle bir ayırım henüz kullanılmamaktadır.**]
- Belirtme sıfatları (İşaret, sayı, soru, belirsizlik sıfatları) (démonstratifs) (**bu** kalem)

Görülüyor ki sıfatların bir kısmı vasıflandırmakta (qualifiant) diğer bir kısmı ise belirtme görevi yapmaktadır (déterminants).

Kırmızı, **-in** ve **bu** arasında bir ismin yanında olmanın dışında hiçbir ilişki yoktur.

Bu ve **-in** "belirleyen"dirler.

İyelik sıfatları bir sahip olma, bir mülkiyet hali ifade eder; ancak bu mülkiyet, sahip olma, sadece anlam bilimi açısından değerlendirilebilecek bir figürdür:

Okulum
Berberim
Kardeşim

İfadelerindeki sahip olma, unutulmamalıdır ki gerçek bir sahip olma değildir.

Zarflar

Zarflar da pek homojen, tutarlı olmayan bir kategori oluşturur. Zarflar, eski devirlerde fiilin yanında yer alan unsurlar olarak tanımlanmıştır. Bu durumda onlar, anlam bilimsel-biçimsel (sémantico-formelle) bir kategori olarak gösterilmiştir.

Zarflar, fiile bağlı unsurlar olarak tanımlanmıştır. Aslında onlar sadece fiilleri etkilemezler, birçok unsuru etkileyebilirler:

1. Bir fiil	Ayşe, yavaşça kalktı.
2. Bir cümle	Muhakkak o söyledi.
3. Bir sıfat	Daha büyük göl
4. Bir diğer zarf	Mehmet daha hızlı koşuyor
5. Bir cümlenin öznesi	Cesaretle , Ali kendisini suya attı.

Kategori Değişimleri

Klasik dil bilim, kelime türlerinin niteliklerini tanımlamıştır. Ancak bu tanımlar bazen kelimenin cümlede yüklendiği biçimsel-sözdizimsel

(morpho-syntaxique) rollere uygun düşmemektedir. Bu durum özellikle fiillerin, zarfların ve sıfatların isimleşmesi durumunda ortaya çıkar.

Yemekten bahsediyoruz.
İyi kötüden ayırmak gerekir.

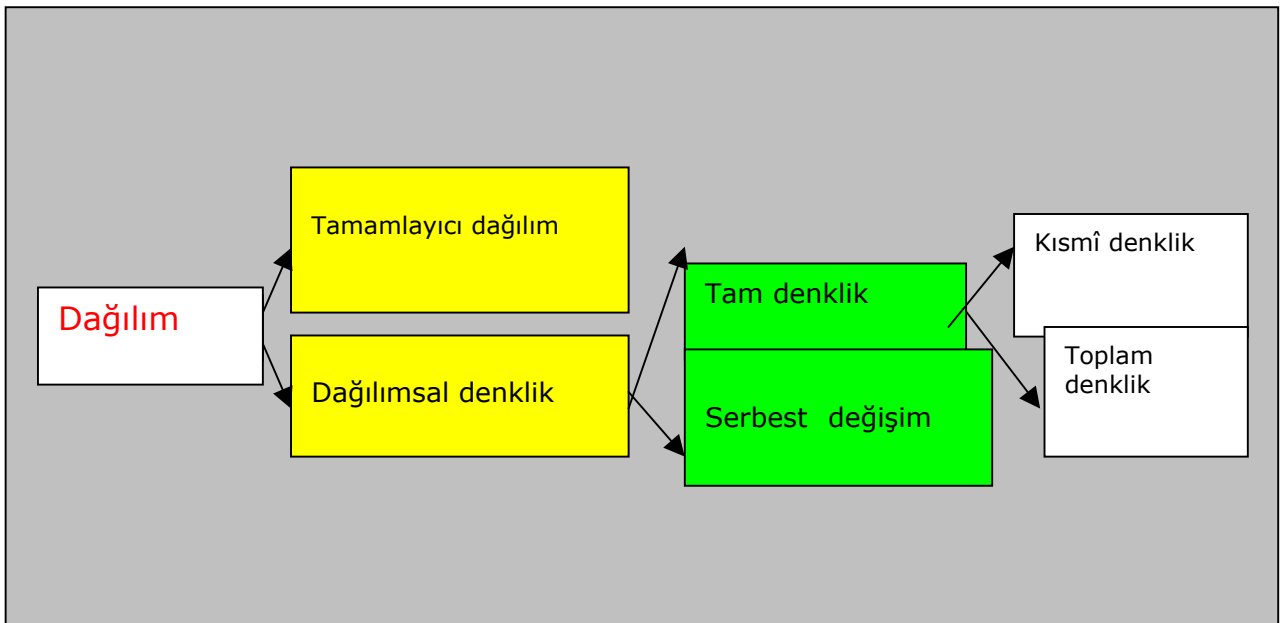
Yapısal Dil biliminin Kesinliği

John Lyons, yapısal dilbiliminin bir "indirgemecilik" olduğunu (**Réductionnisme**) gösterdi. Bu prensip şudur: **Dilin bütün düzeyleri, tabakaları aynı tasvirî prensiple açıklanabilir.**

Peki, bir düzey diğer düzeyleri açıklayabiliyorsa, hangi düzey temel alınacaktır? Temel alınacak düzey, her ekolün görüşüne göre değişmektedir.

Yapısal Dağılım Kavramı

Yapısal bir kavrama tarzında dil birimleri, geleneksel dil bilgisinde olduğu gibi kendi niteliklerine göre sınıflandırılmazlar. Bu yeni kavrama tarzında dil birimleri, diğer birimlerle kurduğu bağlantı içinde kavranır ve bu bağlantıya göre tanımlanır. (ör.: Ziya'nın babası. Burada bir kişi, diğer bir kişiye göre tanımlanmıştır). Bu yaklaşım tarzı, inceleme konularını belirlemek için ses bilimi, biçim bilimi ve sözlük biliminde ortaya çıkan dağılımsal ölçütlere dayanır.

<p style="text-align: center;">Tamamlayıcı Dağılım</p> <p>Ya ya da</p> <p>İki biçim yer değiştiremez . Aynı seçme ekseninde yer alamazlar. Onlar aynı seçme ekseninde birbirine bağlıdır.</p>	<p style="text-align: center;">Dağılımsal Denklik</p> <p>O yeşildir. O kırmızıdır.</p> <p>İki biçim birbirinin yerini alabilir, hatta aynı sıralama ekseninde bulunabilir:</p> <p>O kırmızı ve yeşildir.</p> <p>Bu biçimsel ayırımın iki anlam bilimsel sonucu vardır:</p>	
	<p style="text-align: center;">Tam Denklik</p> <p>Anlam bilimsel değişiklik vardır: Biçimler, aynı anlama gelmez. O kırmızı ve yeşildir.</p>	<p style="text-align: center;">Serbest Değişim</p> <p>Anlamı değiştirmeyen dağılımsal bir karşıtlık (opposition):</p> <p>O kötüdür / O berbattır.</p> <p>(eş anlamlılık)</p> <p>Ayakkabılarını / pabuçlarını giy.</p>
	<p style="text-align: center;">Toplam Dağılımsal Denklik</p> <p>Biçimsel açıdan "-lı" kullanılabilen yerlerde "-sız" kullanılabilir. Ör.: Taş-lı, taş-sız.</p> <p>Anlam bilimi açısından karşıt anlamlı olan bu iki kelime birbirinin yerini alabilir.</p>	<p style="text-align: center;">Kısmî dağılımsal Denklik</p> <p>Al-dır-dı Al-dirt-tı</p>

- **Toplam Dağılımsal Denklik** aslında anlam bilimsel bir karşıtlıktır (opposition).
- İki birim en azından kısmî bir dağılımsal denkleğe sahip değilse, karşıtlık halinde (opposition) bulunamaz.
- **Toplam dağılımsal denklik**, daima bir karşıtlık (opposition) içerir. (anlam biliminde karşıt anlamlılık (antonymie)).
- **Serbest Değişim**, eş anlamlılık (synonymie) gerektirir.
- **Ses biliminde**, eğer iki ses (phones) meselâ [t] ve [d] kelimenin anlamını değiştiriyorsa (at, ad) bu iki ses tam dağılımsal denklik halindedir. Buna karşılık meselâ [r] ve [R] anlamı değiştirmezler, dolayısıyla serbest değişim denkleği içindedir.

Dağılım analizi, -geleneksel dil bilgisinin aksine- kesin ve tek bir prensip üzerine kurulmuştur ve bu prensip geneli kapsayacak bir niteliktedir. Kabul edilen temel prensip (axiome) dil bilimi analizinin bütün seviyelerinde, tabakalarında değişmeden ve sürekli olarak kullanılabilir.